

II. BAYEZİD DÖNEMİ İSTANBUL CAMİLERİNDE MİHRAP

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Arş. Gör. Dr. Nesrin AYDOĞAN İŞLER

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü
nesrin.aydogan@hbv.edu.tr

ORCID: 0000-0002-7763-3696

Gönderim Tarihi: 13.12.2019 Kabul Tarihi: 22.12.2019

Alıntı: AYDOĞAN İŞLER, Nesrin (2019). "II. Bayezid Dönemi İstanbul Camilerinde Mihrap", *AHBV Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (1) 63-76.

ÖZ: 1453'te İstanbul'un fethiyle birlikte Fatih döneminde olduğu gibi II. Bayezid'in de desteğiyle 1512 yılına kadar saraylılar ve devlet ileri gelenlerinin girişimleriyle İstanbul'da çok sayıda yeni cami ve mescit inşa edilmiştir. II. Bayezid'in hükümdarlığı döneminde 31 yılda İstanbul'da 88 cami ya da mescit yapılmış, 13 Bizans dönemi yapısı camiye çevrilmiştir. Bu yapılara ait ve özgün durumu bilinen 11 mihrap bulunmaktadır. Özgün durumda gelebilmiş örnekler bakıldığında, II. Bayezid Dönemi İstanbul cami ve mescitlerinde, kuruluşları ve süslemeleri bakımından klasik özellikler gösteren mihrapların yanısıra erken dönem özelliklerini devam ettiren örneklerin de mevcut olduğu görülür. Mihraplar malzeme, teknik, elemanların biçimleri ve süsleme özellikleri bakımından değerlendirilerek erken ve klasik dönem içindeki yerleri incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Mihrap, II. Bayezid, İstanbul, Osmanlı sanatı, cami.

Mihrabs on Istanbul Mosques in the Sultan Bayezid II Period

ABSTRACT: As in the time under Fatih following the conquest of Istanbul in 1453, a large number of new mosques and masjids were built in Istanbul at the behest of Bayezid II and with the efforts of the court and state leaders until 1512. During the 31 years covering the reign of Bayezid, 88 mosques or masjids were built in Istanbul and 13 Byzantine buildings were converted into mosques. There are 11 mihrabs that belong to these buildings and are known today. Looking at the examples that have survived to the present time, it appears that on Istanbul mosques and masjids in the 2nd Bayezid Period, there are mihrabs which exhibit classical features in terms of their establishment and ornaments, as well as the examples that present early-period features. The mihrabs will be evaluated in terms of material, technique, shape and decorative features of the elements and their place in the early and Classical periods will be examined.

Key Words: Mihrab, Bayezid II, Istanbul, Ottoman art, mosque.

II. Bayezid döneminde İstanbul'daki cami ve mescit mimarisi Fatih dönemi özelliklerini devam ettirmekle birlikte yeni gelişmelerle Klasik dönemin öncüsü olmuştur. Önceki dönemde görülen mimari esasların geliştirildiği bu dönem, Kanuni çağındaki gelişmelerin hazırlayıcısıdır. Mimaride olduğu kadar mihrap, minber, taçkapı, mahfil gibi yapı elemanlarında da tasarım, malzeme, boyut, süsleme özellikleri bakımından klasik özellikleri izlemek mümkündür.

Dini mimarinin en önemli yapı elemanlarından olan ve imamın durduğu yer anlamına gelen mihrabın İslam sanatında uzun bir gelişim süreci vardır. Kible duvarı içine yerleştirilen bir niş şeklinde ortaya çıkan ve 8. yüzyıldan itibaren görülen mihrapların genel görünüşü ana hatlarıyla günümüze kadar korunmuştur (Erzincan, 2005, s.30).

II. Bayezid dönemi İstanbul cami-mescitlerinin on birinde mihrabının özgün durumu bilinmektedir. Bunlardan bazılarının özgün durumu eski fotoğraflardan anlaşılabilir.

1) Çemberlitaş Atik Ali Paşa Camisi: Eminönü, Çemberlitaş Mahallesi'nde, Yeniçeriler Caddesi'nde yer alan Atik Ali Paşa Camisi bir yapı topluluğunun parçası olarak inşa edilmiştir. 953 H. (1546 M.) tarihli İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri'nde vakfiyesi 915 Muharrem/1509 tarihli olup Kazasker Müeyyed-zâde Abdurrahman imzalıdır. Vakfiyede caminin yakınında medrese, kervansaray, imaret, hanıkah ve dükkânların bulunduğu (Barkan-Ayverdi, 1970: 67) belirtilmiş, ancak cami ve medrese günümüze gelebilmiştir.

Ters T plan tipindeki Atik Ali Paşa Camisi'nin harimi ortadaki kubbeli kare birimin güneyinde mihrabın yer aldığı yarım kubbe örtülü dışa taşıntılı hacim ile doğu ve batısında güney-kuzey yönünde dikdörtgen planlı birer bölümden oluşur. Ortadaki kare birimin iki yanında serbest konumlu bir payeye oturan iki sivri kemerle ayrılan yan bölümler, bu ayaklarla yan duvarlar arasına örülen birer kemerle kubbeli ikişer birime ayrılmıştır. Caminin mihrabı güneydeki yarım kubbe örtülü hacmin eksenine, minber ise mihrabın batısına yerleştirilmiştir. Caminin kuzeyinde beş bölümlü kubbeli son cemaat yeri, harimin kuzey duvarı aksında kapı açıklığı, batı cephenin kuzey kenarında beden duvarlarıyla kaynaşmış olarak minaresi bulunur.

Yarım kubbeli mihrap hacmi zeminden 0.20 m. kadar yüksektedir. Klasik üsluptaki mermer mihrap nişi beş kenarlı, kavsarası ise yedi sıra mukarnaslıdır ve mukarnasların iki sırasının uçlarında yıldız motifleri vardır. Nişin üst kısmında her bir bölümde dörtgen çerçeveler içinde yazılar, kenarlarında ise sütunceler yer alır. Kavsaralı niş silmelerle çerçevelenmiş, köşeliklerine ise birer kabara yerleştirilmiştir. Kavsaranın alt kısmında yazı kuşağı görülür. Mihrabın üst kısmında kenarları palmetlerle süslü üçgenlerden oluşan taç kısmı bulunur. Mihrabın iki yanında birer duman külahı yer alır. İki yandaki mumların üzerine denk gelen bu dumanlıklar üstteki pencerelerin içlerine açılır (Resim 1).

Resim 1. Çemberlitaş Atik Ali Paşa Camisi'nin mihrabı.

2) II. Bayezid Camisi: Beyazıt Meydanı'nda yer alan tabhaneli cami; araziye dağınık bir şekilde yerleştirilmiş türbe, aşhane-imaret, sıbyan mektebi, medrese, hamam ve kervansaraydan oluşan külliye'nin bir elemanı olarak inşa edilmiştir. Taçkapısı üstündeki hattat Şeyh Hamdullah tarafından yazılan celi sülüs Arapça kitabesine göre yapımına H. 906 Zilhicce sonu (1500 M.)'de başlanmış ve H. 911 (1505 M.)'de tamamlanmıştır.

İki yanında beş bölümlü birer tabhanesi bulunan kare planlı harim mekânının merkezinde dört serbest payeye oturan dört kemer ana kubbeyi taşır. Kubbeli hacmin kible ekseninde birer yarım kubbe vardır. Ortadaki kubbeli mekân, doğu ve batıdaki ayakların arasında yer alan birer sütuna oturan sivri kemerlerle dörder küçük kubbeli yan galerilere açılır. Güney duvar ekseninde mihrap nişi, mihrabın doğusunda minber, güneydoğu köşede hünkâr mahfili, kuzeydoğudaki payeye bitişik olarak müezzin mahfili bulunur. Minareler tabhane mekânlarının kuzey

yönlerinin doğu ve batı köşelerinde yer alır. Kuzey cephenin önündeki kareye yakın avlu, son cemaat yeri revakları ile birleşik halde yirmi dört kubbeli revak ile çevrilmiştir.

Mihrabın yapım tarihine ve ustasına dair bilgi veren bir kitabesi yoktur. Güney duvar ortasında, harim taçkapısı ekseninde yer alan mihrap, 395 x 840 cm. ölçülerinde dikdörtgen prizma şeklinde duvardan harime doğru 35 cm. çıkıntılıdır ancak dış cephede vurgulanmaz. Mermer mihrabın süslemeleri oyma ve boyama teknikleri ile yapılmıştır. Çerçeve, köşelik, kavsara, niş, taç, ve sütuncelerden meydana gelen mihrabın yedi kenarlı niş kavsarası dokuz sıra mukarnaslıdır. Mihrap bazı boyaları yenilenmiş olmakla birlikte büyük ölçüde özgünlüğünü korumaktadır.

Mihrap düz ve içbükey silmeler ile üç yönden çevrili, köşe sütunceleri ve üstte sivri kemerle, nişe doğru kademelidir. İç kısmındaki düz silme, niş seviyesinde pahlanarak buraya birer köşe sütuncesi yerleştirilmiştir. Kemerin köşelikleri ve çerçeveleri oyma tekniğinde rumi süslemelidir.

Evliya'nın, mihrabın üzerinde yer aldığını söylediği Şeyh Hamdullah hattı (Kahraman-Dağlı, 2003, s.107) bugün yoktur.

Yedi kenarlı nişin her bir kenarında altın yıldız boyalı, içbükey silmelerle çerçevelenen sivri kemerler bulunur. Nişlerin köşeliklerinde kalemşi bitkisel motifler, üst kısmında, şemseler içinde kalemşi girland motifleri yer almaktadır.

Dokuz sıra mukarnas dolgulu kavsarada mukarnasların aralarında sarkıtlar yer alır. Mukarnasların kenarları ve sarkıtlar altın yıldızlıdır. Mukarnasların en alt bölümünde kalemşi ile altın yıldız ve kırmızı renklerle, şemse içinde hatai motifleri görülür.

Mihrap nişinin kavsarasının üzerinde, köşelikleri ajurlu olarak rumi motifleriyle işlenmiş sivri kemer yer almaktadır. Mihrap nişinin kenarlarında beyaz damarlı siyah mermer ile başlık ve kaideleri mukarnaslı, kum saati sütunceler bulunur. Mihrap kemerinin altında kitabe yeri vardır (Resim 2).

Mihrabın üçgenlerden oluşan tepeliğinin yüzeyleri altın yıldızla oyma ile bitkisel süslemeli olup üst kenarları palmetlerle sınırlandırılmıştır.

Resim 2. II. Bayezid Camisi'nin mihrabı

3) Çandarlı / Atik İbrahim Paşa Camisi: Cami; medrese, sıbyan mektebi, çeşme ve çifte hamamdan oluşan külliye olarak inşa edilmiştir. Yapılar hamam dışında Mercan Mahallesi'nde yer almaktadır. Külliye, Sultan II. Bayezid'in veziriazamı olan Çandarlı İbrahim Paşa

(1429-1499) tarafından yaptırılmıştır. Cami kapısı üzerinde bulunan kitabede binanın inşa tarihi ebcedle H. 898-900 (1492-1494 M.) olarak verilmiştir. Cami birçok yangın ve depremde tahribata uğramış, sadece harim dört duvarı ve minaresi günümüze özgün olarak kalabilmiştir.

Caminin doğu - batı yönündeki dikdörtgen planlı ve düz ahşap tavan üzerine kırma çatı ile örtü harim ana mekânının kuzeyinde son cemaat yeri, batı cephesinin kuzey kenarında, minaresi yer alır. Güney duvarın eksenine mihrap, mihrabın batısındaki iki pencere arasına ise minber yerleştirilmiştir. Mihrap nişi bugün çinili ve yenidir (Resim 3). Eski eser Encümeni 31.5.1963 tarihli fotoğrafta taş malzemeli ve muhtemelen yedi sıra mukarnas kavsaralı ve taç kısmı ortada tam, yanlarda yarım üçgenler olmak üzere üç bölümlü görülmektedir (Resim 4).

Resim 3. Çandarlı İbrahim Paşa Camisi mihrabı bugünkü durumu

Resim 4. Çandarlı İbrahim Paşa Camisi mihrabı Eski eser Encümeni 31.5.1963 tarihli fotoğrafı (İstanbul IV numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi).

4) Emin Bey Camisi / Burmalı Mescit (Emin Nureddin Camisi): Vefa - Şehzadebaşı Caddesi'nde, Bozdoğan Kemerli yakınında bulunan mescidin banisi Mısır kadılarından (Mehmed Süreyya, 1996: 1292) Mevlana Emin Nureddin Osman Efendi (Barkan-Ayverdi, 1970: 237) mescidin yanındaki hazirede gömülüdür ve kabir taşında H. 961 (1553-54 M.) tarihi vardır. İstanbul Vakıfları Tahrir Defterindeki vakfiyesinin tarihi H. 902 Şaban sonu (1497 M. Nisan sonu)dur (Barkan-Ayverdi, 1970, s.237; Yüksel, 1983, s.238).

Kare planlı harim, kuzeyindeki son cemaat yeri ile birlikte düz ahşap tavan üzeri kırma çatılı ile örtülüdür. Kuzey cephe doğu ve batı yanlardan çıkıntılı duvarların önüne eklenen dört sütun ile yanlarda bir, önde dört sivri kemerle revak şeklinde düzenlenmiştir. Minare, harim batı cephesinin kuzey kenarında, harim kapı açıklığı, harim kuzey duvarının batı kenarındadır. Harim güney duvarının orta bölümüne mihrap, güneybatı köşeye de minber yerleştirilmiştir.

Beş cepheli bir niş biçimindeki mihrabın kavsarası günümüzde altı sıra mukarnaslıdır ve (Resim 5) etrafı üç yönden silme ile çevrelenmiştir. Günümüzde mihrabın mukarnas dolgulu üst kısmı alçı, alt kısmı ise mermerdir. Eski fotoğraflarından mihrabın tuğla ve taş malzemeli ve altı sıra mukarnas kavsaralı olduğu anlaşılmaktadır (Resim 6).

Resim 5. Emin Bey Camisi'nin mihrabı.

Resim 6. Emin Bey Camisi mihrabına ait 1960'lardaki onarım öncesi eski bir fotoğraf (İstanbul III numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi)

5) Firuz Ağa Camisi: Sultanahmet'te, Hipodrom'da Divanyolu üzerinde bulunan cami, kapısı üzerindeki Arapça kitâbesine göre rakam ve ebcetle H. 896 (1490-91 M.) yılında II. Bayezid'in hazinedarbaşı Firuz Ağa tarafından inşa edilmiştir.

Pendantif geçişli kubbe ile örtülü olan kare planlı ana mekânın güney duvar aksındaki mihraba bitişik olarak batısında minber bulunur. Caminin kuzeyinde üç bölümlü kubbeli revaklı son cemaat yeri revakı yer alır. Kuzey cephede mihrap eksenindeki kapı açıklığı son cemaat yerine açılır. Çokgen kaideli minare, harim batı cephesinin kuzey kenarındadır.

Alçı mihrap yedi kenarlı bir niş biçimindedir. Mihrabın altı sıra mukarnaslı kavsarası, mukarnas sıralarına göre kademelenen ince silindirik profille sınırlandırılmış ve mihrap üç yönden silmelerle çevrilmiştir. Mihrap nişinin harim tarafındaki iki köşesine, kum saati şeklinde başlık ve kaideli birer sütunce yerleştirilmiştir. Mihrap yüzeyi kalem işleriyle bezelidir (Resim 7).

Resim 7: Firuz Ağa Camisi'nin mihrabı.

6) İskender Paşa Camisi (Terkim Camisi): Fatih'te Akşemsettin Mahallesi, Sarıgözel Caddesi üzerinde yer alan caminin inşasına dair bir kitabe yoktur. Ancak taçkapı üzerinde H.

1170 (1756 M.) yılına ait bir onarım kitabesine rastlanır. Muhtemelen caminin banisi II. Bayezid'in vezirlerinden İskender Paşa'dır¹. 1545 tarihli İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri'ndeki vakfiye kaydında 911/1505 (Barkan-Ayverdi, 1970, s.222) tarihli vakfiyesinde İskender Paşa Mescidi Mahallesi'ndeki mescitten bahsedilmektedir.

Cami kare planlı, kübik gövdeli, tek kubbelidir ve kuzeyinde üç bölümlü son cemaat yeri vardır. Minare, harim batı cephesinin kuzey kenarında yükselir. Harim güney duvar aksına mihrap, güneybatı köşeye minber yerleştirilmiştir.

Boyuna dikdörtgen bir kütle olarak duvardan taşıntılı olan taş mihrap dört kenarlı bir nişe sahiptir. Mihrabın kavsarası altı sıra mukarnaslı olup alttaki iki sırasının aralarına sarkıtlar yerleştirilmiştir. Üç yönden silmelerle çevrili mihrabın iki köşesinde, kum saati biçimli başlık ve kaideli birer sütun vardır. Kavsara hizası mukarnaslara göre kademelenen profille sınırlandırılmıştır. Kavsaranın köşeliklerinde içerlek bir gülbezek motifi, mihrabın üstünde ise üç dilimli palmet dizisinden tepelik bulunur (Resim 8).

Resim 8: İskender Paşa Camisi mihrapı.

7) Kara Davud Paşa Camisi (Küçük Kara Nişancı Camisi): Üsküdar'da, Hakimiyet-i Milliye Caddesi üzerinde konumlanan Davud Paşa Camisi'nin inşa kitabesi olmamakla birlikte üç onarım kitabesi vardır. Sultan II. Bayezid döneminde Kara Nişancı lakabıyla tanınan Davud Paşa tarafından (Eyice, 1994/1; 9/39) yaptırılmıştır. 1546 tarihli İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri'nde Vakf'ül-Merhum Davud Paşa B. Abdulhayy'üş Şehir bi-Küçük Davud Paşa olarak geçer (Barkan-Ayverdi, 1970: 243). Hadika, banisinin Kara Nişancı adı ile tanınan Davud Paşa olduğunu belirtir (Ayvansaraylı Hüseyin Efendi, 2001: 616). II. Mehmed'in devlet adamlarından Davud Paşa H. 899 (1493/94 M.)'da nişancı, H. 903 (1497/98 M.)'de sancak paşası, H. 908 (1502-3 M.)'de kaptan-ı derya ve Gelibolu Beyi, aynı senede kubbe veziri olmuş, H. 911'de (1505-6 M.) Gebze'de vefat ettiğinde oraya defnedilmiştir (Mehmed Süreyya, 1996, s. 2/408). Cami günümüze kadar çeşitli hasar ve onarımlar geçirmiştir.

Enine dikdörtgen planlı cami, harimde ileri taşan duvarlara oturan iki sivri kemerle bölünülür. Ortadaki yandakilere oranla daha büyük, üç bölümlü ve pandantif geçişli kubbelerle

¹ İskender Paşa'nın Vize'de dört köyde mülkü söz konusudur. İstanbul'da 16.yy. ortalarındaki tahrirde, İskender Paşa'nın "mescidi mahallesinde bu mescit ve zaviyesi için Okmeydanı'nda 911 (1505) tarihinde yaptığı vakıflar ve ayrıca oğlu Mustafa Bey'in vakıfları görülmektedir (Gökbilgin, 2007: 432).

örtülü bir plana sahiptir. Kuzey cephe boyunca uzanan son cemaat yeri, iki yandan duvarlarla sınırlanmış sekiz sütuna oturan çatılı bir mekândır. Minare cami ana kütesinin güneybatı kenarına yerleştirilmiştir.

Caminin yarım daire kesitli niş şeklindeki mihrabı çinilerle kaplanmıştır (Resim 9). 1945 tarihli Eski Eser Encümeni fotoğrafında sade bir niş şeklinde görülmektedir (Resim 10). Mihrabın özgün yapı malzemesi anlaşılamamaktadır.

Resim 9: Kara Davud Paşa Cami mihrabı

Resim 10: Kara Davud Paşa Cami harim, 1945 tarihli Eski Eser Encümeni fotoğrafında görünümü.

8) Saraç İshak Camisi: Kumkapı Caddesi'nde, Mithat Paşa Caddesi ile Molla Rey Sokağı'nın kesiştiği köşede bulunan caminin Banisi Hacı Saraç İshak bin Abdullah'tır. Saraç İshak'ın H. 953 (1546 M.) tarihli İstanbul Vakıfları Tahrir Defterinde "Mahalle-i Mescid-i Hacı İshak'üs Sarrac" başlığı altında Mevlana Hamid b. Efdal imzasıyla H. 894 (1488 M.) tarihli bir vakfiyesi bulunur (Barkan-Ayverdi, 1970, s.122). Cami 1956 ve 1975 yıllarında tamirler geçirmiştir (Mollaibrahimoğlu vd., 1987, s.166).

Caminin harim mekânı kuzey-güney yönünde dikdörtgen planlıdır. Kuzeybatı köşesindeki pahlı odalardan oluşan ilave mekân 2013 yılında kaldırılarak harim kuzey yönde ahşap desteklerle genişletilmiştir. Mihrap aksındaki harim kapısı son cemaat yerine açılır. Minare, harim doğu cephesinin kuzey kenarına yakın konumdadır. Harim içten ahşap düz tavanlı, dıştan son cemaat yeri ile birlikte kırma çatı ile örtülüdür (Aydoğan İşler, 2015, s.403). Güney duvarın orta bölümündeki mihrabın batısında minber bulunur. Yarım daire kesitli taş mihrap nişi son onarımlarla ahşapla kaplanmıştır (Resim 11).

Resim 11: Saraç İshak Camisi'nin mihrabı

9) Babüssaade Ağası Selman Ağa Camisi (Horhor Cami): Üsküdar Selman-ı Pak Caddesi ile Hâkimiyet-i Milliye Caddesi'nin kesişiminde yer alan caminin banisi Abdullah oğlu Selman Ağa'dır. Sultan II. Bayezid döneminde, Kapı (Babü's-saâde) Ağası'dır ve camiyi bu dönemde inşa ettirmiştir (Ayvansarayı Hüseyin Efendi, 2001, s.615)². Selman Ağa'nın, caminin önündeki mezar taşında okunan kitabede Ekim 1508 tarihinde öldüğü yazılıdır (Haskan, 2001, s.334). Caminin kuzey cephesindeki Arapça inşa kitabesinden anlaşıldığına göre cami, H. 912 senesi Receb'inde (Kasım/Aralık 1506 M.) tamamlanmıştır.

Kuzey - güney doğrultusunda uzanan dikdörtgen plana sahip cami düz tavanlı ve kırma çatı ile örtülüdür. Harime açılan minaresi batı cephe ortasına bitişik, harim kapısı kuzey cephede, batı duvara yakın konumda yer alır. Camide çeşitli onarımlarla özgün plan korunmakla birlikte bazı değişiklikler geçirmiştir. Güney duvar ekseninde, yarım daire kesitli niş biçimindeki mihrap (Resim 12-13), mihrabın batısında yeni ahşap minber yer alır. Günümüzde seramikle kaplı mihrabın özgün yapı malzemesi anlaşılammaktadır.

Resim 12: Selman Ağa Camisi harim güney duvarında mihrabın onarım öncesi görünümü (İstanbul 3 numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi)

Resim 13: Selman Ağa Camisi harim güney duvarında mihrabın onarım sonrası görünümü.

10) Küçük Ayasofya Camisi: Yapı, Fatih ilçesinde, Marmara Denizi'ne oldukça yakın konumdaki Küçük Ayasofya Mahallesi'nde yer alır. Cami; türbe, zaviye, medrese, sıbyan mektebi ve hamamdan oluşan bir külliye içinde bulunur. İmparator I. Iustinos'un (518-527) yeğeni, I. Iustinianos, 518-519 yıllarında oturduğu Hormisdas Sarayı'nda, Havariler Petrus ve Paulus'a adanmış bazilikal planlı bir kilise yaptırır. 531-536 yıllarında bu kilisenin kuzeyine bitişik olarak Azizler Sergios ve Bakchos'a ithaf edilen ikinci kilise inşa edilir (Müller-Wiener, 2002, s.177). 1506-1513 yıllarında Kilise Sultan II. Bayezid'in Babüssaade Ağası, Küçük Hüseyin Ağa (ölümü yak. 1510) tarafından cami ve zaviyeye çevrilir (Eyice, 1994/2: 5/147). Küçük Ayasofya Camisi'nin 1546 tarihli İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri'nde 913 (1507) tarihli ve Mehmed b. Mustafa imzalı vakfiye özeti vardır (Barkan-Ayverdi, 1970, s.16).

Düzyük olmayan dikdörtgen planlı kilisenin merkezindeki sekizgen planlı mekân, köşelerinde eksedralarla genişletilmiş, köşelerindeki sekiz büyük paye ile taşınan 16 dilimli bir kubbe ile örtülmüştür. Batısında narteks, doğusunda yarım altıgen biçiminde dışa taşkın apsis yer alır.

Beş kenarlı bir niş biçiminde ve sivri kemerli sade mermer mihrabın etrafı silmelerle çevrilidir. Üst bölümünde üçgenlerden meydana gelen klasik üslûpta bir taç kısmı, kemerin hemen üstünde ise Kelime-i Tevhid levhası bulunur (Resim 14).

² Ağa'nın ayrıca İstanbul'da, Kazancılar'da Ali Paşa Camii civarında bir 'mekteb-i âlf'si vardı (Haskan, 2001: 334).

Resim 14: Küçük Ayasofya Camisi mihrabı

11) Kasım Ağa Camisi: Bir Bizans kalıntısından camiye çevrilen Kasım Ağa Camisi Edirnekapı'da bulunmaktadır. Hadika mescidin kurucusunun Sekbanbaşı Kasım Ağa olduğunu ve mezarının bilinmediği bildirir (Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, 2001, s.219). H. 953 (1546 M.) tarihli İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri'nde kayıtlı olan caminin vakfiyesi H. 912 Cemaziyülevvel evaili (Eylül 1506 M.) tarihlidir (Barkan-Ayverdi, 1970, s.406-407). Cami günümüzde kareye yakın dikdörtgen planlı, düz ahşap tavanlı ve kiremit kaplı çatı örtülüdür.

Kible duvarına eklenen mihrap eski fotoğraflardan anlaşıldığı kadarıyla beş sıra mukarnaslı bir niş şeklindedir (Resim 15) ve alt bölümü taş malzeme ile inşa edilmiştir. Yapılan onarımlarla yarım daire kesitli bir niş halini almıştır (Resim 16).

Resim 15: Kasım Ağa Camisi mihrabının 1933 tarihli bir fotoğrafta görünümü (Topkapı Sarayı Arşivi'nden)

Resim 16: Kasım Ağa Camisinin mihrabı

Değerlendirme

II. Bayezid Dönemi İstanbul cami ve mescitlerinde özgün durumu bilinen mihraplar eski fotoğraf ve günümüze kalabilmiş örnekleri 11'dir. II. Bayezid Dönemi İstanbul'daki diğer cami mihrapları zaman içinde değişikliğe uğradığı için ve özgün durumları bilinmemektedir.

Mihraplar genel olarak; taç, çerçeve, alınlık, köşelik, kavsara, niş, sütun ve oturtmalık bölümlerinden meydana gelmektedir ve sadece niş veya niş ve çerçeve kısmından ibaret daha basit mihraplar da inşa edilmiştir.

Günümüze özgün durumda gelebilmiş örneklere bakıldığında, II. Bayezid Dönemi İstanbul cami ve mescitlerinde, kuruluş ve süsleme bakımından klasik özellikler gösteren mihraplar olmakla birlikte, erken dönem özelliklerini devam ettiren örnekler de mevcuttur³. 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren plan ve cephe düzeni bakımından İstanbul Fatih Camisi (1463-1470)

³ Erken dönem mihrapları hakkında bakınız Bozkurt, 2008.

mihrabı ile birlikte, II. Bayezid dönemi özellikle Sultan cami mihrapları klâsik özellikler gösteren anıtsal Osmanlı mihraplarının erken örneklerini oluşturur. 16. yüzyılda, Mimar Sinan ile gelişen klasik dönem anıtsal Osmanlı mihrap şemaları özellikle II. Bayezid döneminde şekillenir.

II. Bayezid dönemi İstanbul cami mihrapları, niş kesitleri bakımından yarım daire veya poligonal planlı olarak, kavsaraları bakımından ise kemerli veya mukarnaslı olarak karşımıza çıkmaktadır (Tablo 1).

Niş planı		Kavsarası	
Çokgen kesitli	Yarım daire kesitli	Mukarnaslı	Kemerli
Çemberlitaş Atik Ali Paşa Camisi (5 kenarlı) II. Bayezid Camisi (7 kenarlı) Firuz Ağa Camisi (7 kenarlı) İskender Paşa Camisi (5 kenarlı) Küçük Ayasofya Camisi (5 kenarlı)	Kara Davud Paşa Camisi Saraç İshak Camisi Babüssaade Ağası Selman Ağa Camisi	II. Bayezid Camisi (9 sıra) Çemberlitaş Atik Ali Paşa Camisi (7 sıra) Çandarlı/Atik İbrahim Paşa Camisi (7 sıra) Emin Bey Cami (6 sıra) Firuz Ağa Camisi (6 sıra) İskender Paşa Camisi (6 sıra) Kasım Ağa Camisi (5 sıra)	Kara Davud Paşa Camisi (yuvarlak kemerli) Saraç İshak Camisi (yuvarlak kemerli) Babüssaade Ağası Selman Ağa Camisi (yuvarlak kemerli) Küçük Ayasofya Camisi (sivri kemerli)
Belirsiz olanlar: Çandarlı / Atik İbrahim Paşa Camisi Emin Bey Cami / Burmalı Mescit Kasım Ağa Camisi			

Tablo 1: Niş planları ve kavsaralarına göre mihrap tipleri

Malzeme: İstanbul'da dönem mihraplarında yapı malzemelerine bakıldığında, başta Osmanlı mimarisinin karakteristik yapı malzemelerinden mermer başta olmak üzere, taş, alçı ve tuğladan inşa edilen mihraplar da görülür. Çemberlitaş Atik Ali Paşa Camisi, II. Bayezid Camisi, Küçük Ayasofya Camisi mihrapları mermer; Çandarlı / Atik İbrahim Paşa Camisi, İskender Paşa Camisi, Saraç İshak Camisi, Kasım Ağa Camisi taş, Firuz Ağa Camisi mihrapları ise bugünkü şekliyle alçıdır. Eski fotoğraflardan anlaşıldığı kadarıyla Emin Bey Camisi mihrabı taş ve tuğla ile inşa edilmiştir. Kara Davud Paşa Camisi ve Babüssaade Ağası Selman Ağa Camisi mihraplarının ise malzemesi anlaşılamamaktadır. Alçı malzemedeki yapılmış mihraplara daha çok erken dönemlerde rastlanmakla birlikte bu dönemde kullanımı azdır.

İstanbul dışındaki Edirne II. Bayezid (1484-88), Amasya II. Bayezid (1486), Üsküb Mustafa Paşa Camisi (1492), Amasya Mehmet Paşa Camisi (1486) gibi dönem mihraplarında da mermer malzeme kullanımını görmekteyiz.

Erken örneklerden Edirne Eski (1414) ve Edirne Üç Şerefeli (1447) gibi camilerin mihrapları mermerdir⁴. İstanbul Fatih Camisi, İstanbul Murat Paşa Camisi (1471-72), İstanbul Yavaşca Şahin Mescidi (1460-1480), Afyon Gedik Ahmet Paşa Camisi (1470 civarı) mihrapları mermer malzeme ile inşa edilen diğer örneklerdir. Yavuz Sultan Selim Camisi (1522) mihrabı ve Kanuni döneminden Şehzade Camisi (1544-48), Süleymaniye Camisi (1551-1557), Edirne Selimiye Camisi (1568-1574), Edirnekapı Mihrimah Sultan Camisi (1566), Kara Ahmet Paşa Camisi (1572), Kadırga Sokullu Mehmet Paşa Camisi (1572), Hadım İbrahim Paşa Camisi

⁴ Erken Osmanlı dönemi mihrapları hakkında bilgi için; Bozkurt, 2007: s. 81.

(1551) gibi mermer mihrapların yanı sıra Piyale Paşa (1573) ve Rüstem Paşa (1555-1561) gibi cami mihraplarında çini kullanımı da görülmektedir⁵.

Klasik dönem cami mihraplarında yapı malzemesi büyük oranda beyaz mermer olmakla birlikte köşe sütuncelerinde renkli mermer kullanıldığı görülür. İstanbul Fatih Camisi (1463-1470), Tokat Hatuniye Camisi (1485), İstanbul II. Bayezid Camisi, Edirne II. Bayezid Camisi, İstanbul Sultan Selim Camisi siyah renkli; Amasya II. Bayezid Camisi ve Manisa Muradiye Camisi (1586) mihraplarının kırmızı renkli mermer köşe sütunceleri bunlara örnek verilebilir.

Süsleme: Mermer mihraplarda süslemeler zemin oyma, kakma ve boyama teknikleri kullanılarak yapılmıştır. İçbükey ve dışbükey profilli silmeler ve mukarnaslı kavsaralar, taç ve köşelik yüzeylerindeki süslemeler oyma tekniği ile oluşturulmuş ve altın yıldız ile boyanmıştır. Çemberlitaş Atik Ali Paşa Camisi, II. Bayezid Camisi ve İskender Paşa Camisi'nde altın yıldız kullanımı hâkimdir. Fatih döneminde de görülen bu uygulamalar Kanuni döneminde yoğunlukla uygulanmıştır.

Niş: Klasik dönemin mihrap nişleri genellikle poligonal özelliklidir ve iki yan kenar eni çoğunlukla kısa tutulmuştur. II. Bayezid Camisi (7 kenarlı), Firuz Ağa Camisi (7 kenarlı), Çemberlitaş Atik Ali Paşa Camisi (5 kenarlı), Küçük Ayasofya Camisi, (5 kenarlı) İskender Paşa Camisi (5 kenarlı), mihrapları poligonal kesitlidir. Kara Davud Paşa Camisi, Saraç İshak Camisi, Babüssaade Ağası Selman Ağa Camisi mihrapları ise yarım daire planlıdır.

İstanbul dışı örneklerden Edirne II. Bayezid Camisi (1487/1488), Amasya II. Bayezid Camisi, Üsküb Mustafa Paşa Camisi mihrap nişi beş kenarlıdır. Amasya Ayas Ağa Camisi (1494-95), İncecik Hüseyin Bey Camisi (1498-99) yuvarlak planlıdır.

Fatih döneminde mihrap nişlerinde yarım daire, poligonal ve dikdörtgen planlı örnekler görülür. Edirne Üç Şerefeli Camisi mihrabı klasik özellikte yedi kenarlı bir niş şeklindedir. Kanuni döneminde mihrap nişleri genellikle klasik özellikte çoğunlukla yedi kenarlıdır.

Kavsara: Mihraplar kavsaraları bakımından mukarnaslı veya kemerli olarak karşımıza çıkmaktadır. Mukarnaslar klasik üslubun temel unsurlarından biri olarak mermer malzemenin kullanıldığı Osmanlı mihraplarında orantılı ve süsleme yönünden zengin işlenmiştir. Mukarnaslı kavsaralarda, mukarnas sıraları kavsaranın yüksekliği ile doğru orantılıdır. Erken ve Klasik dönem mihraplarında mukarnas kavsaranın farklı örnekleri görülmektedir. Fatih Camisi on sıra mukarnas dolgulu, Edirne II. Bayezid Camisi mihrabı (1487/1488) beş sıra mukarnaslı kavsaraya sahip erken Klasik dönem örneklerindedir.

İstanbul'daki dönem örneklerinde kavsaraların mukarnas sıraları genellikle 5-10 arası sayılarda karşımıza çıkar. Bunlar sade ya da yıldızlı, sarkıtlı ve boyalı süslemeli olabilmektedir. Çemberlitaş Atik Ali Paşa Camisi 7 sıra, II. Bayezid Camisi 9 sıra, Çandarlı/Atik İbrahim Paşa Camisi 7 sıra, Emin Bey Cami 6 sıra, Firuz Ağa Camisi 6 sıra, İskender Paşa Camisi 6 sıra, Kasım Ağa Camisi 5 sıra mukarnaslıdır. Mukarnas kavsaralı olanların dışında kemerli kavsaraya sahip mihraplardan Kara Davud Paşa Camisi, Saraç İshak Camisi, Babüssaade Ağası Selman Ağa Camisi yuvarlak kemerli; Küçük Ayasofya Camisi sivri kemerli örneklerdir. Mukarnas kavsaralarda zeminde silmeler, mukarnaslar, oyma, kakma süslemeler ve altın yıldız boyalar görülmektedir.

Kavsarasının dokuz sıra mukarnas dolgusu ve anıtsal görünümüyle İstanbul Sultan Selim Camisi'nin mermer mihrabı, beş cepheli nişi ve 10 sıra mukarnas dolgusu ile Şehzade Camisi, beş cepheli mihrap nişi 11 sıra mukarnas dolgulu kavsara ile Süleymaniye Camisi mihrabı klasik dönem karakterini yansıtan önemli örneklerdir. Klasik dönemin doruk noktasına ulaştığı Selimiye Camisi'nin mermer mihrabında beş bölümlü mihrap nişi, 6 sıra iri mukarnasların dolguladığı kavsara yer alır.

Taç: Taç düzenlemeleri silmelerle sınırlandırılmış, düz kenarlı ve üçgen biçimli olarak karşımıza çıkar. II. Bayezid Camisi, Çemberlitaş Atik Ali Paşa Camisi, İskender Paşa Camisi,

⁵ Osmanlı dönemi yapıları hakkında bilgi için; Kuban, 2016.

Küçük Ayasofya Camisi'nde merkezde tam üçgenler, köşelerde yarım üçgenler yer alır. Üst kısımlar rumi ve palmet motifleri ile süslüdür. İstanbul II. Bayezid Camisi mihrabı tacı ön yüzünde de rumi kompozisyonlar bulunur. Çandarlı Atik İbrahim Paşa Camisi'nin mihrabı eski fotoğrafına göre ortada geniş yanlarda yarım üçgenler şeklinde üç bölümlüdür. İstanbul'da Firuz Ağa Camisi, Kara Davud Paşa Camisi, Saraç İshak Camisi, Babüssaade Ağası Selman Ağa Camisi mihrapları tacın silme ya da düz kenarlı olduğu örneklerdendir.

Fatih dönemi camilerinden İstanbul Yarhisar Camisi (1461), İstanbul Yavaşca Şahin Mescidi mihrapları taç düzenlemesi merkezde tam, köşelerde yarım üçgenler şeklinde, karşımıza çıkmaktadır. İstanbul Fatih Camisi'nde görülen tek üçgen tepelik Mimar Sinan döneminde gelişen bir örnektir. İnegöl İshak Paşa Camisi (1468-69), Afyon Gedik Ahmet Paşa Camisi, Edirne Selçuk Hatun Camisi, Bursa Düsturhan Camisi (1479) gibi örneklerde ise çerçevenin üzeri taçsızdır.

Kanuni döneminde de taç kısımları II. Bayezid dönemiyle birlikte benzer olmakla birlikte özellikle tek parçadan oluşan üçgen pano ve iki yanında birer alemin yer aldığı Şehzade Camisi, Süleymaniye Camisi, Edirnekapı Mihrimah Sultan Camisi, Kadırga Sokullu Mehmet Paşa Camisi, Edirne Selimiye Camisi, gibi camilerde de görüldüğü üzere gelişim göstermiş ve sıklıkla uygulanmıştır.

Silmeler: Mihrabın etrafını yanlardan ve üstten dolanan silmeler İstanbul II. Bayezid Camisi, Çemberlitaş Atik Ali Paşa Camisi, İskender Paşa Camisi, Firuz Ağa Camisi, Küçük Ayasofya Camisi ile İstanbul dışından Amasya ve Edirne II. Bayezid Camisi, İncecik Hüseyin Bey Camisi mihraplarında görülür. İstanbul II. Bayezid Camisi'nde farklı olarak alınlık seviyesinde bir kemer bulunur.

Fatih döneminde de II. Bayezid döneminde olduğu gibi İstanbul Fatih Camisi, İstanbul Murat Paşa Camisi, İstanbul Rum Mehmet Paşa Camisi H. 876 (1471-72 M.), Afyon Gedik Ahmet Paşa Camisi, Edirne Sitti Hatun Camisi, Edirne Selçuk Hatun Camisi (15.yy. ortaları), Edirne Ayşe Kadın Camisi'nde H. 873 (1468 M.) olduğu gibi silmeler mihrabın etrafını dolamakla birlikte birçok örnekte ise silme görülmez.

Kanuni döneminde de mihrabı üç ya da dört yönden sınırlayan silmeler görülür. İstanbul Şehzade, Süleymaniye, Edirne Selimiye gibi camilerde mihrap iki yandan sınırlandırılmış sütünceler ve silmelerle hareketlendirilmiştir. Yavuz Selim Camisi mihrap cephesi ise İstanbul II. Bayezid Camisi ile benzer şekilde kemerli düzenlenmiştir.

Alınlık: Çerçeve ile köşelik bölümleri arasına yerleştirilen kimisinde dikdörtgen yazı çerçeveleri ile düzenlenen alınlık kısmı ise bu dönem camilerinde daha az kullanılmış olmakla birlikte, daha sadedir. İstanbul'da Küçük Ayasofya Camisi'nde karşımıza çıkar. II. Bayezid Camisi'nde alınlık yerinde sivri kemer pano bulunmaktadır. İstanbul dışında Tokat Hatuniye, Edirne II. Bayezid Camisi, Amasya II. Bayezid Camisi, Üsküp Mustafa Paşa Camisi (1492), Amasya Mehmet Paşa Camisi gibi mihraplarda alınlık uygulaması görülmektedir. Sultan Selim Camisi mihrabında, alınlık yerine çerçeve bölümü üzerinde perde panosu yer alır.

Köşelik: Köşelikler sade ya da Çemberlitaş Atik Ali Paşa Camisi, II. Bayezid Camisi, Emin Bey Camisi, İskender Paşa Camisi gibi kabara veya madalyonlu olabilmektedir. II. Bayezid Camisi'nde kavsara köşelikleri madalyonlu, üstteki kemer köşelikleri ise oymalı süslemelidir.

Amasya ve Edirne II. Bayezid Camileri mihrap köşelikleri sade, Amasya Mehmet Paşa Cami mihrap köşelikleri ise madalyonlu örneklerdendir. İstanbul Yarhisar Camisi, İstanbul Yavaşca Şahin Mescidi Fatih döneminden madalyonlu örnekler, Yavuz Sultan Selim Camisi, Edirne Selimiye Camisi, Rüstem Paşa Camisi, Kara Ahmet Paşa Camisi, Kadırga Sokullu Mehmet Paşa Camisi, Hadım İbrahim Paşa Camisi ise Yavuz ve Kanuni dönemlerinden madalyonlu örneklerdir.

Köşe stunceleri: Mihrap köşe sütünceleri Çemberlitaş Atik Ali Paşa Camisi, İskender Paşa Camisi, Firuz Ağa Camisi'nde mihrap nişini sınırlayan kenarlarda, İstanbul II. Bayezid

Camisi'nde ise kenar bordürlerinin içerisinde yer alır. İstanbul dışında Amasya II. Bayezid, Edirne II. Bayezid ve Tokat Hatuniye gibi cami mihraplarında köşe sütunceleri nişin iki kenarını sınırlar. Sütunceler mukarnas veya kum saati şeklindeki başlık ve kaidelidir. Fatih dönemi mukarnas kavsaralı mihraplarında İstanbul Fatih Camisi, İstanbul Murat Paşa Camisi, İstanbul Rum Mehmet Paşa Camisi, İstanbul Yarhisar Camisi, İstanbul Yavaşça Şahin Mescidi, Afyon Gedik Ahmet Paşa Cami gibi örneklerde sütunceler mihrap nişini sınırlayan kenarlarda yer alırlar. Bazı mihraplarda ise sütünce kullanılmamıştır.

Sonuç

II. Bayezid döneminde başkent İstanbul'da ve eş zamanlı İstanbul dışında inşa edilen cami ve mescit mihraplarında, erken dönem etkisi hala sürmekle birlikte, tasarım ve süsleme özellikleri bakımından klasik özellikler de büyük oranda kendini belli etmektedir. Bu dönemde klasik biçimlerin belirmeğe başladığı, mimaride ve diğer yapı elemanlarında olduğu gibi mihraplarda da açıkça görülmektedir. Özellikle İstanbul II. Bayezid Camisi mihrabı, Klasik Dönem başlarında görülen yeni denemelere seçkin bir örnektir.

II. Bayezid döneminde malzeme olarak genellikle mermer, mermerin yanısıra taş ve tuğla da kullanılmıştır. Özellikle sultan camilerinde anıtsal boyutlardaki bu mermer mihraplar ölçüleri bakımından orantılı olup, cephe düzeni, poligonal planlı nişleri, incelikli mukarnas kavsaralı dolgusu, etrafı silmelerle çevrili üçgen köşelikleri ve mukarnasların etrafını çevreleyen silmeler klasik dönem özellikleri gösterirler. Ayrıca mihrabın etrafında profilli silmeler ile oluşturulan çerçeve ile çerçevenin üzerinde üst kenarları rûmi ve palmet sıraları ile süslenen üçgenlerden oluşan taç düzenlemeleri görülen diğer özelliklerdir. Mermer mihraplarda mihrap elemanları yüzeylerindeki süslemede geometrik, bitkisel ve yazı kompozisyonları genelde sadelik göze çarpmaktadır.

Kaynaklar

- Aydoğan İşler, N. (2015), *II. Bayezid Dönemi İstanbul Cami ve Mescitleri*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- AYVANSARAYI HÜSEYİN EFENDİ, ALÎ SÂTÎ' EFENDİ, SÜLEYMAN BESİM EFENDİ, (2001), (Derleyen : Ahmet Neziha Galitekin) *Hadikatü'l-Cevâmi İstanbul Camileri ve Diğer Dini-Sivil Mimari Yapılar*, İşaret Yayınları, İstanbul.
- Barkan, Ö. L. - Ayverdi, E. H. (1970), *İstanbul Vakıflar Tahrir Defteri 953 (1546) Tarihli*, Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul.
- Bozkurt, T. (2007), *Osmanlı Selatin Cami Mihrapları*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya.
- Bozkurt, T. (2008), "Erken Dönem Osmanlı Selatin Cami Mihrapları", *İstem*, Yıl.6, S.11, s.203 – 248.
- Doğru M. – Mollaibrahimoğlu, S. – Kanar, Y. – Arslan, M. A. – Kızgın, K. (1987), *Eminönü Camileri*, Türkiye Diyanet Vakfı Eminönü Şubesi Yayınları, İstanbul.
- Erzincan T. (2005), "Mihrap" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.30, Türkiye Diyanet Vakfı, s.30-37.
- Eyice, S. (1994/1), Davud Paşa Cami". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 9, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s.39.
- Eyice, S. (1994/2), Küçük Ayasofya Camii", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 5, s. 147.
- Gökbilgin, M. T. (1952), *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası, Vakıflar Mülkler- Mülakatlar*, Uçler Basımevi, İstanbul.

Haskan, M. N. (2001), *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, C. 1, Üsküdar Belediyesi Yayınları, İstanbul.

Kahraman, S. A. Ve Dağlı, Y. (2003), *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul*, C. 1, 1. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Kuban, D., (2016), *Osmanlı Mimarisi*, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul.

MEHMED SÜREYYA, (1996), *Sicil-i Osmani*, C. 3, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Müller-Wiener, W. (2002), *İstanbul'un Tarihsel Topografyası*, (2. baskı), çev. Ü. Sayın, Yapı Kredi Bankası Yayınları, İstanbul.

Yüksel, İ. A. (1983), *Osmanlı Mimarisinde 2. Bayezid, Yavuz Selim Devri (886-926/1481-1520)*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayını, İstanbul.

Arşiv Kaynakları

İstanbul IV numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi

İstanbul III numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi

Topkapı Sarayı Arşivi